

RAPPORT

**Nr. 7
1997**

Katrine Fangen

Rasisme i plural form

Paradigmer og begreper om rasisme

Institutt for sosiologi
og samfunnsgeografi

Universitetet i Oslo

Department of Sociology
and Human Geography

University of Oslo

© Institutt for sosiologi 1997
Postboks 1096, Blindern
0317 Oslo

Telefon: 22 85 52 57
Telefaks: 22 85 52 53

ISBN 82-570-0136-8
ISSN 0804-6034

Institutt for sosiologi har to skriftserier:

ISO-RAPPORT som er del- eller sluttrapporter fra ferdige forskningsprosjekter

ISO-NOTAT som mer er å betrakte som et arbeidsnotat i tilknytning til pågående forskning, der forskere kan få tilbakemelding fra aktuelle fagmiljøer.

Rapporter og notater kan kjøpes eller bestilles ved henvendelse til:
Akademika
Universitetsbokhandel
Avdeling for sosiologi
Postboks 84, Blindern
0314 Oslo

Tlf: 22 85 30 30
Faks: 22 85 30 53

Rasisme i plural form - paradigmer og begreper om rasisme

FORORD	2
I. INNLEDNING	2
II. RASISME SOM HISTORISK KONSTRUKSJON	5
i. Rasereasjonsparadigmet	9
ii. Antisemittisme eller rasisme?	14
iii. Nasjonalisme eller rasisme?	15
iv. Ny eller gammel rasisme?	18
v. Forskjellig eller mindreverdige?	19
vi. Rasisme i flertallsform	20
III. RASISMENS UTTRYKKSFORMER	22
i. Rasisme som ideologi	22
ii. Rasisme som myte	23
iii. Rasismens visuelle uttrykk	25
iv. Populærrasisme	26
v. Rasistiske fordommer	27
vi. Rasisme og personlighet	29
vii. Rasismens empiriske rom	31
viii. Fragmentert rasisme og total rasisme	33
IV. AVSLUTNING	36
REFERANSER	37

Forord

Denne rapporten skrev jeg opprinnelig som et designseminaressay til dr.polit. studiet. Den er ikke omskrevet siden jeg leverte den i 1995.

I. Innledning

‘Rasisme’ er et ord som hyppig benyttes uten at dets innhold defineres nærmere. Den offentlige debatt gir oss inntrykk av at ordet har et entydig innhold. Det er et stort språk fra denne tilsynelatende konsensus til de til dels krasse strider som har blitt ført om rasismebegrepet innenfor samfunnsvitenskap og humaniora. Forskere på dette feltet strider om hvilke definisjoner og fortolkninger som skal være gjeldende. En grunn til at det er så vanskelig å enes om én rasimedefinisjon er at rasisme er et politisk fenomen som vekker sterke moralske følelser. Verdiladete begreper blandes ofte inn i den samfunnsvitenskapelige debatten, og gjør det vanskelig å diskutere fenomenet med tilstrekkelig analytisk klarhet. Et annet problem er at forskere er uenige om hva fenomenet er. Er det en ideologi eller doktrine, som må diskuteres på linje med andre tilsvarende fenomener, som nasjonalisme, liberalisme, sosialisme, nasjonalsosialisme, eller er det en emosjonell tilstand preget av frykt, aggresjon, hat og misunnelse, og som må forstås ut fra teorier om personlighet eller uheldig sosialisering? Et annet fremtredende spørsmål er hvorvidt det er mulig å avgrense hva nye varianter av rasisme består av til forskjell fra de ‘gamle’, og om endringene består av gammel rasisme forkledd i ny drakt, eller en grunnleggende ny form for argumentasjon. Det har er også uenighet med henhold til hvor grensene går mellom rasisme og nærliggende fenomener som nasjonalisme, sexisme, fremmedfrykt og nazisme.

For ikke å ende opp med en essensialistisk forståelse, er det viktig å fastholde at rasisme er en sosial konstruksjon. Vi må med andre ord se rasisme som et fenomen i tid og rom, dvs. avgrense samtidens rasisme på

ett sted, eller i én gruppe, i forhold til rasisme til andre tider og i andre samfunn. Noen av de samfunnsvitenskapelige kontroversene om rasisme handler om hvorvidt rasisme er et genuint vestlig fenomen, eller om det er et universelt fenomen. Og videre, om det er et fenomen som er uløselig knyttet til moderniteten og som oppsto under opplysningstiden, eller om det er et fenomen med røtter i kolonitiden, og eventuelt ennå lenger tilbake i historien. En rekke samfunnsvitere har argumentert mot utviklingen av en universell rasismeteorologi, nettopp fordi rasisme er et fenomen som stadig antar nye former. Én viktig ny trend, er at rasisme formidles visuelt gjennom Internet, rasistisk rockemusikk og grafitti. Disse formidlingskanalene skaper et marked på siden av de tradisjonelle politiske fora, et marked med spesiell appell til ungdom. De begrepsapparater vi benytter må kunne fange opp slike nye trender.

Det interessante er ikke nødvendigvis hva rasisme ‘egentlig’ er. En slik tanke om en ‘egentlig’ form, som alle andre må forstås ut fra, er en form for essensialistisk perspektiv, som det er tungtveiende grunner til å unngå. Enhver essensialistisk forståelse står i fare for å neglisjere det faktum at ethvert fenomen er historisk konstruert, det vil si det skapes og opprettholdes i sosiale samhandlingssituasjoner, og vil derfor gi seg ulike utslag til ulike tider og i ulike kulturer. Istedenfor å enes om én universelt gjeldende definisjon av rasisme, kan vi ta utgangspunkt i én definisjon som vi så omformer og tilpasser slik at den er mer oppdatert i forhold til akkurat de ytringer eller handlinger vi har observert. Den beste begrepsbruken vil være å la én definisjon fungere som et *sensitizing concept*, dvs. et begrep som ikke gir en entydig beskrivelse av fenomenet, men som i stedet har form av arbeidshypoteser, og kan endres underveis i det analytiske arbeidet (Blumer, 1969: 148-49). Et godt rasismebegrep må kunne *diskriminere*, dvs. det må være mulig å si at noe (en gitt sosial handling) er rasisme, mens noe annet som ligner, ikke er det. Ethvert begrep må ses både i isolasjon og i relasjon til et spesielt sett av begreper som er innbyrdes forbundet og som gjensidig definerer hverandre. Rasisme må på denne måten avgrenses i forhold til fremmedfrykt (xenofobi), diskriminering, etnosentrisme, nasjonalisme og nazisme. For å

kunne nyansere er det sannsynligvis behov for å avgrense ulike *nivåer* av rasisme, fra den helt fragmentariske, til den totale rasismen, dvs. rasisme satt i system på statsnivå. Det kan også være fruktbart å utvikle et kontinuum, som går fra fremmedfrykt til vitenskapelig basert rasisme. Så langt finnes det ingen teori om rasisme, kun konkurrerende paradigmer, eller pakker av antagelser¹.

Samfunnsvitere strides om hvorvidt vi skal holde fast ved et snevert rasismebegrep, eller om det er mer fruktbart med et utvidet rasismebegrep. Videre er det en motsetning mellom de potensielt rasistiske aktørenes egen definisjon av sin orientering, og de definisjoner som er utviklet innenfor forskningsverdenen. Når vi som forskere skal beskrive en diskurs som rasistisk, må vi ikke bare gjengi aktørenes egen forståelse av seg selv, vi må også sette deres forståelser inn i en sammenheng som går ut over den umiddelbare situasjon som aktørene er i. Det er til dette formål en begrepsopprydning av den form jeg skal bidra til her, kan være egnet.

I denne omgang har jeg kun fore å avgrense ulike samfunnsviters forståelse av rasisme. Jeg ønsker å studere hvordan de har benyttet begrepet, og hvilke perspektiver de benytter seg av. Det kan være interessant å se hvordan ulike skribenter bygger opp sin argumentasjon om hva rasisme er, og hvorfor det best forstås på denne måten fremfor en annen. I denne omgang vil jeg konsentrere meg om Storbritannia hvor noen av de, etter min mening, mest vektige bidragene har blitt utviklet, og hvor noen av de argeste debattene har blitt ført. I tillegg vil jeg diskutere en del amerikanske og franske bidrag. Neste steg vil være å systematisere den norske diskursen om rasisme, og se denne i forhold til rasismediskursen internasjonalt.

¹ En 'teori' er et deduktivt system av begreper, der én påstand kan avledes logisk fra en annen, mer generell sådan (Merton 1949; Boudon 1980).

II. Rasisme som historisk konstruksjon

Én av de mest fremtredende samfunnsvitere som har forsøkt å analysere rasisme som en sosial konstruksjon, dvs. som et fenomen som er utviklet og siden videreutviklet av mennesker i historiske situasjoner, er Michael Banton. Han studerer den intellektuelle konteksten der begrepet oppsto, og diskuterer de viktigste endringene som har skjedd i vår måte å se fenomenet på. Bantons beskrivelse er et velegnet utgangspunkt for å klargjøre begrepets historiske bakgrunn.

Ordet rasisme ble brukt for første gang på slutten av 1930-tallet, for å avgrense de doktrinene som sier at 'rase' bestemmer kultur. En fordel med den opprinnelige ordbruken var, i følge Banton (1977:156), at den ikke søkte å gripe andre fenomener som slike doktriner ofte assosieres med. Den gjorde ingen forutsetninger om motiver eller intensjoner hos de mennesker som fremførte eller sluttet seg til doktrinene, heller ikke om de funksjoner doktrinene tjente i det videre samfunn. Andre begreper kunne brukes for å identifisere motiver og funksjoner. Ordene 'rasisme' og 'rasist' ble først og fremst benyttet for å kritisere doktrinene om (naturgitt) ulikhet. Innenfor de sirkler der ordene ble anvendt, fikk de sterkt nedsettende konnotasjoner. Dette mener Banton er noe av bakgrunnen for senere forsøk på å utvide begrepenes anvendelse.

'Raserelasjoner' ble et sentralt begrep blant amerikanske samfunnsvitere på 1950-tallet. Begrepet er omstridt i og med at det synes å implisere at 'raser' er et brukbart analytisk begrep. Siden noen sosiale relasjoner generelt har blitt definert som 'raserelasjoner', er det ikke overraskende at dette har blitt regnet som et eget felt for politisk interesse og sosiologisk undersøkelse. Samfunnsvitere har i flere årtier vært plaget av tvil om hvorvidt det er forsvarlig å definere et forskningsområde ut fra et omstridt begrep der biologene er autoriteter. Bantons løsning er å forstå raserelasjonsstudiene, inkludert fagfeltets senere endring i retning av etniske relasjoner, ut fra et kunnskaps sosiologisk standpunkt. Dette perspektivet gjør det mulig å se hvilke forestillinger som har dominert

fagfeltet og hvilke problemer som preger tidligere teorier og analyser. På denne måten kan fagfeltet føres videre.

Raserelasjonsparadigmet ble utviklet av forskere som ønsket å utvikle lover mot diskriminering og fjerne segregasjon. De mente psykologiske perspektiver var nødvendige dersom en skulle klare å dempe gruppekonflikter. Banton kritiserer disse forskerne for å overse betydningen av 'rasekonfliktenes' makrososiologiske aspekter. På 1960-tallet ble det mer vanlig å hevde at rasediskriminering må assosieres med bredere historiske bevegelser, en mellommenneskelig kontekst alene er ikke tilstrekkelig.

Men det var også på 1960-tallet at en annen uheldig trend innenfor rasismeforskningen tok form (Banton 1977:157). På denne tiden var det en økende misnøye blant amerikanske samfunnsvitere med de begreper og perspektiver som var tilgjengelige for studiet av 'raserelasjoner'. Mange formulerte derfor nye begreper som 'intern kolonialisme', og mange hadde en tendens til å fortolke begivenheter ut fra undertrykkelse, utnyttelse, opprør og lignende normative begreper. Det er fra og med denne perioden at ordet rasisme ble brukt for å tjene nye, politisk definerte, formål. Et eksempel på hva Banton ser som en uheldig, utvidet bruk av rasismebegrepet, er definisjonen utviklet av Carmichael² og Hamilton (sitert i Banton 1977:157):

'Med rasisme mener vi bestemmelser og politikk som bygger på betraktninger angående rase, og som har som formål å *underordne* en rasemessig gruppe og opprettholde kontroll over denne gruppen' (Carmichael og Hamilton, 1967:19-21).

Videre skiller de mellom individuell og institusjonell rasisme, ved å si at

'... institusjonell rasisme er avhengig av en aktiv og gjennomtrengende praktisering av fiendtlige holdninger og praksisformer overfor svarte. En følelse av overlegen

² Stokeley Carmichael lanserte slagordet 'black power' i Mississippi i 1966. Dette markerte begynnelsen på en prosess der en rekke marginaliserte grupper opparbeidet bevissthet om sin posisjon, ved å definere denne i opposisjon til det de så som en utbytende hvit maktstruktur, og ved å reversere bruken av 'rase' som et prinsipp for å tilskrive medlemskap (Banton 1977:137).

gruppeposisjon gjør seg gjeldende: Hvite er 'bedre' enn svarte, derfor må svarte underordnes hvite. Dette er en rasistisk holdning og den gjennomtrenger samfunnet, både på individuelt og på institusjonelt nivå, både skjult og åpent' (Carmichael og Hamilton 1967:19-21).

Denne definisjonen sveiser sammen kulturelle forutsetninger, motiver, institusjoner, holdninger og forestillinger om overlegenhet. I følge Banton kan den være politisk effektiv, men den er ikke egnet for komparativ eller historisk analyse. En annen sammenblanding som ble vanlig fra og med sekstitallet, var å avgrense ordet rasisme til Vest-Europas og Nord-Amerikas nyere historie ved å likestille 'rasisme' med 'kapitalisme'. Rasisme blir da å regne som den måten den kapitalistiske utviklings krefter uttrykker seg på under spesielle forhold. Andre forfattere har skrevet om 'rasistiske samfunn' og 'rasistiske sosiale strukturer'. De har hevdet at Storbritannia og USA er rasistiske samfunn, uten å spesifisere hvordan et rasistisk samfunn skulle skilles fra et ikke-rasistisk samfunn, eller hvordan de skal bestemme det tidspunkt der hvert av samfunnene ble rasistiske. Det er et problem her sammenlignbart med skillet mellom et samfunn med slaveri og et slavesamfunn. På hvilket tidspunkt blir et samfunn med 'rasemessige' skillelinjer et 'rasistisk' samfunn? Problemet med slike definisjoner er at de benytter ett begrep til å betegne flere atskilte fenomener, mener Banton (1977:157).

Opprinnelig ble altså ordet rasisme forstått som en doktrine, på linje med nasjonalisme, og det ble assosiert med spesielle talsmenn og historiske perioder. I følge Banton (ibid.) kan de nyere, utvidete måtene å bruke ordet på forstås som del av et argument om at 'raserelasjoner' ikke lenger preges av doktrinære standpunkter, og at 'rasisme' av denne grunn ikke lenger hører inn under det sett av begreper som betegner doktriner.

'Rasekategorier' er, for så vidt i likhet med enhver annen kategorisering, kun noe som finnes innenfor menneskers tankeverden. Det er mennesker som har funnet ut hvordan kategoriene skal avgrenses og hvilken betydning de skal ha. Når store grupper enes om kategoriseringen av visse grupper andre som vesentlig annerledes, kan vi si at kategoriene har fått betydning som kulturelle mønstre. Da vil også kategoriene bygges

inn i ulike institusjoner som fordeler ressurser. Således blir kategoriene også sosiale og økonomiske fenomener. Typisk for 'rasemessige' definisjoner, er at de viser til observerbare mønstre i menneskers utseende, og de forutsetter at mennesker fra ulike kategorier er forskjellige av natur. På grunn av denne sammenblandingen av henvisning til biologi og fysiognomi vil også slike rasemessige definisjoner være nært knyttet opp til psykologiske prosesser (frykten for det fremmede m.m.). Dette tror Banton er grunnen til at rasemessige fordommer ofte er mer fastgrodd og motstandsdyktige overfor forandringer enn andre fordommer.

I flerkulturelle samfunn har rasemessige kategorier innflytelse i mange ulike deler av samfunnslivet, og derfor vil doktriner om 'raseforskjeller' og ulikhet lett få oppslutning. Den utvidete bruk av rasismebegrepet fremhever at diskriminering er sammenvevd med mange andre mønstre for sosial organisering. Feilen, i følge Banton er at det fremstilles som om dette utgjør et hele, altså at vi har rasistiske institusjoner og rasistiske samfunn, når diskriminering på bakgrunn av rasemessige kategorier ofte samvarierer med andre mønstre i den sosiale struktur.

Banton er skeptisk til tanken om at vi har en helt ny form for rasisme. Han mener vi bør lete etter mulige funksjonelle likheter mellom gammeldags rasisme og samtidens ikkebiologiske doktriner. Banton etterlyser mer forskning på hva ordinære mennesker tror om 'rasens natur', og dens plassering i menneskelig virksomhet. Med andre ord argumenterer han for at forskningen bør utvikle aktørienterte begreper, heller enn begreper som er utviklet langt fra de arenaer hvor diskursene de relaterer seg til finner sted.

Banton ønsker å vurdere den diagnostiske verdien av begrepet rasisme. Han skiller mellom problemet å beregne opprinnelsen til rasistiske teorier, og å forklare hvordan de har blitt brukt politisk. Dersom vi utvider bruken av rasisme til stadig nye formål, uten å ta tilstrekkelig regning for endringen i hva som blir betegnet, vil vi, i følge Banton, oppmuntre en analytisk feilslutning som kan hindre kampen mot intoleranse.

i. Raserelasjonsparadigmet

Som nevnt ble 'raserelasjoner' det sentrale begrepet for rasismeforskere på seksti og syttitallet. Begrepet ble imidlertid benyttet lenge før dette. Robert Park (1950), som var grunnleggeren av den såkalte chicagoskolen på begynnelsen av dette århundret, utviklet et evolusjonistisk perspektiv på fremveksten av 'raserelasjoner'. I følge Park var raserelasjoner særegne for moderniteten. De vokste frem som en følge av at Europa opparbeidet forbindelser til resten av verden, først kommersielt, senere politisk og religiøst. Slike forbindelser medfører at den moderne verden i økende grad vil bli ett enkeltstående storsamfunn. Raserelasjonene vil gradvis bli utjevnet ettersom moderniteten blir etablert og forskjeller vil i økende grad bli knyttet til arbeid og kultur, heller enn rase og arv. I følge Park (1950:116) vil rasekonfliktene i den moderne verden etterhvert bli forvekslet med, og til slutt erstattet med, klassekonflikter.

Hva er så 'raserelasjoner' i følge Park? Jo, det er relasjoner '... mellom mennesker som er atskilt ved tegn på rasemessig tilhørighet, spesielt når disse rasemessige forskjellene er en del av bevisstheten hos de individer og grupper som skilles av dem (...)'. I følge Park må rasebevissthet regnes som et fenomen på linje med klasse- eller

kastebevissthet³. Begrepet raserelasjoner henviser derfor ikke nødvendigvis til relasjoner som faktisk eksisterer mellom individer av ulike 'raser', snarere viser det til relasjoner mellom individer som tenker ut fra (er bevisst) slike forskjeller (1950:81).

Michael Banton (1977) benytter raserelasjonsbegrepet om relasjoner mellom mennesker som tilfeldigvis blir definert ut fra 'rasemessige' merkelapper. Når en gruppe begynner å vurdere sine relasjoner til en annen gruppe som bestemt av 'rasemessige' distinksjoner kan dette tas som et tegn på en endring av disse relasjonenes natur, mener Banton. Han kritiserer forestillingen om at 'raserelasjoner' er en atskilt form for sosiale relasjoner på grunn av kvaliteten i fiendtligheten og atskillelsen som rasismen introduserer i dem. Forestillinger om 'rase' preger noen ganger hvordan folk vurderer personer tilskrevet en annen nasjon, religion, eller etnisk gruppe. Fiendtlighet og undertrykkelse kan øke som følge av dette. Men Banton er ikke enig i at 'raserelasjoner' er en klasse av sosiale relasjoner som er forskjellig fra relasjoner mellom andre kategorier eller grupper av personer. Alle mønstre som 'raserelasjoner' innehar, bortsett fra deres merkelapp, kan finnes i andre klasser av sosiale relasjoner også. For eksempel er 'raserelasjoner' ikke annerledes i form enn relasjoner mellom mennesker innenfor samme etniske gruppe, mener Banton. Raserelasjoner finnes med andre ord ikke ontologisk sett, men rase er en størrelse som blir sosialt selvpoppfyllende.

Banton mener at troen på at raserelasjoner er av betydning var en feilslutning, men dersom folk tror at raserelasjoner er forskjellige, vil de nærme seg dem på en forskjellig måte, slik at innenfor en begrenset historisk periode vil relasjoner mellom menneskene være forskjellige rasemessig, men i andre deler av verden vil de likevel vise noen spesielle felles mønstre. På seksti og syttitallet pågikk en intens debatt i England mellom sosiologen John Rex og Michael Banton. Deres uenighet handlet først og fremst om hvorvidt det ga mening å snakke om raserelasjoner som en egen kategori for ulikhet i samfunnet på linje med klasserelasjoner. Banton hevdet at såkalte raserelasjoner ikke skiller seg fra andre relasjoner

³ Se opp mot L. Dumont: Homo Hierarchicus, appendix om rase og kaste.

mellom mennesker i utgangspunktet, men at de kan gis annen betydning dersom de handlende mennesker i samfunnet oppfatter dem som generisk ulike andre relasjoner. Rex på sin side mente at det ga mening å snakke om raserelasjoner som noe som innehadde visse definerbare kjennetegn, og som preger samfunnslivet.

Rasismebegrepet behandler ulike praksisformer som én enhet, istedenfor å analysere dem separat. På denne måten overser man personlige relasjoner og tingliggjør fenomenet man henviser til, påpeker Banton.

I følge Rex (1970:159) er rasisme en avgjørende politisk kraft i Storbritannia, og det finnes andre argumenter som har tilsvarende funksjoner som de biologiske. Rasistiske teorier har til felles at de hevder det er en årsakssammenheng mellom medlemsskap i en gruppe, og dens genetisk beslektede subgrupper (f. eks. familier og slekter), og det å inneha visse egenskaper.

Robert Miles (1993) er en av dem som har kritisert raserelasjonsparadigmet. Han påpeker at svært mange samfunnsvitere, ikke minst i Storbritannia og USA, benytter 'rase' som en variabel, samtidig som de nekter for at de ser rase som biologisk bestemt. Det å bruke begrepet innebærer, i følge Miles, at de forutsetter en eksistens av biologiske forskjeller mellom mennesker.

Miles kritiserer Banton for at han hevder raserelasjonsbegrepet fortsatt kan brukes, tross kritikken (1991). Banton forsvarer seg med at hans begrepsbruk er forskjellig fra den som behandler raserelasjoner som om de forekom mellom reelt eksisterende 'raser'. Miles mener imidlertid det oppstår det tvetydighet når Banton påstår at temaet for raserelasjonsproblematikken bør være en vurdering av den endrede betydning av farge, avstamning, nasjonal og etnisk opprinnelse, så vel som rase, som et sett distinksjoner, blant mange, som mennesker vurderer forskjeller utfra (Miles 1993). Miles kritiserer også Bantons argument for at samfunnsvitere bør ta utgangspunkt i de lovbaserte definisjoner av rase. I følge Banton har britisk lov utviklet et fruktbart, og foreløpig uovertruffent, vokabular å drøfte diskriminering ut fra Miles' (1993)

innvending er at disse definisjonene ikke er utledet av sofistikert analyse, men i stedet ut fra hverdagslivets definisjoner. I følge britisk lov er 'rase' eller 'rasemessig gruppe' en gruppe av personer som defineres med referanse til farge, rase, nasjonalitet eller etnisk eller nasjonal opprinnelse. Ethvert individ kan i følge de tre relevante paragrafene sies å tilhøre en rase, og relasjoner mellom mennesker av ulike raser er nødvendigvis forskjellig fra relasjoner mellom personer innenfor samme rase. Definisjonen er sirkulær; i det den sier at en rase er en gruppe av mennesker definert ut fra sin rase. Paradigmet bidrar til å tingliggjøre de mennesker som beskrives, mener Miles.

Miles på sin side benytter et svært vidt rasismebegrep. Han mener en definering av rasismebegrepet må ta høyde for 'rasialiseringen' av hele Europa. Han mener for eksempel at man bør kunne kalle det rasisme når engelskmenn diskriminerer irlendere. Er derved enhver form for diskriminering rasisme. Denne diskrimineringen har jo sitt utspring i religiøse og klassemessige motsetninger. Etter min mening argumenterer ikke Miles overbevisende nok for hvorfor vi skal utvide rasismebegrepet til å analysere slike konflikter. Er det ikke mer hensiktsmessig å forbeholde rasismebegrepet til de konflikter der de involverte parter i konflikten oppfatter 'de andre' som 'rasemessig' forskjellig fra seg selv? Bør vi ikke avgrense rasismebegrepet til å gjelde de tilfeller der noen mennesker vurderer noen andre mennesker som forskjellige ikke bare fordi disse andre kommer fra en annen region i landet, eller fra en annen nasjon, eller at de andre tilhører en annen politisk eller religiøs gruppe, men fordi de tilhører en annen rase, dvs. de har andre arvelige egenskaper som gjør at de tenker og handler annerledes. Dette tilsvarer faktisk Bantons postulat om at 'raserelasjoner' ikke er noe som faktisk eksisterer, men i stedet noe som får faktiske konsekvenser i samhandling mellom mennesker, fordi disse menneskene oppfatter rase som eksisterende og avgjørende.

Michel Wieviorka (1995) kritiserer raserelasjonsbegrepet fordi det impliserer at 'rase' eksisterer både objektivt og subjektivt. Han er en av de mange som argumenterer for at vi bør droppe 'rase' som analysekategori.

Han kritiserer mellomløsninger der en introduserer, eller beholder, kun en *delvis* biologisk forklaring, fordi det fører til forvirring og misforståelser. Han problematiserer det forhold at noen mener det er mulig å avvise rasebegrepet som analytisk begrep, og likevel tilhøre den fremtredende delen av sosiologien som er engasjert i studiet av 'raserelasjoner'. Mange forskere innenfor dette paradigmet har nå foretatt en begrepsmessig glidning som leder dem til å snakke om 'etnisitet' for på denne måten å 'drive ut rasismens onde ånder'. Men denne glidningen er ofte kun overfladisk, hevder Wieviorka. Grunnen er at begrepet 'etnisitet' benyttes slik at det skal kunne inkludere alt, og at ordet 'rase' forblir uttalt, mens man fortsatt til en viss grad regner med fysiske faktorer som i kombinasjon med kulturelle mønstre menes å karakterisere såkalte etniske grupper.

En følge av den massive kritikken mot raserelasjonsparadigmet har vært at en del samfunnsvitere avviser bruken av rase som analytisk begrep, og det har blitt vanlig å problematisere bruken av ordet ved å sette gåseøyne rundt det. Det har også kommet to andre reaksjoner. Den ene er basert på marxistisk tankegang, eller andre kritiske, antikapitalistiske perspektiver. De forsvare bruken av rase som analytisk begrep i studiet av rasisme, samtidig som de avviser raserelasjonsparadigmet (Gilroy 1987, Solomos 1990, m.fl.). Deres argument er politisk begrunnet; de mener at rasismens ofre kan bruke rasebegrepet strategisk for å kjempe mot undertrykkelsen. Ved å nettopp benytte rase som begrep, blir det mulig å få i stand en diskurs om det undertrykkende i rasebegrepet. Men, som Miles (1993) poengterer, denne radikale poengteringen av 'rasekamp' fører til problemer for dem som søker å ilegge ideen om 'rase' analytisk betydning. I løpet av 1980-årene kom begrensninger ved begrepsbruken stadig mer til syne i Storbritannia. Ideen om rase var nært assosiert med ideen om svart, slik at 'rasekamp' og de svartes kamp nærmest ble synonymt. Miles foretrekker nyere måter å se sosiale relasjoner på, som ikke trenger benytte 'rase' som analytisk begrep. I stedet kan vi fokusere på rasisme, noe som imidlertid fører til et annet sett av analyseproblemer, knyttet til ulike måter å begrepsfeste og analysere rasisme på.

Når vi går over fra å studere 'rase' til å studere 'rasisme' betyr ikke det at vi utelukker studiet av relasjoner mellom grupper definert av 'rase', men det betyr at vi stadfester at dette begrepet er sosialt og historisk konstruert. Vi må med andre ord se 'rase' som et ord vi kan analysere som en del av enkelte sosiale aktørers diskurs og bevissthet, men som vi ikke selv benytter som analytisk begrep.

ii. Antisemittisme eller rasisme?

En annen dominerende perspektiv på rasisme i nyere tid, er nymarxistiske bidrag hvorav spesielt britiske forskere har vært toneangivende. En av de viktigste teoretiske nyskapninger som har sprunget ut av denne tradisjonen, er ideen at rasismebegrepet refererer til en ideologi som er fleksibel og plastisk, og som dukker opp i ulike former under ulike historiske konjunkturer, og som har ulike deler av befolkningen som sitt objekt, heller enn én enkelt ideologi med ett fiksert sett av egenskaper.

Stuart Hall (1980:336-337) er et eksempel. Han advarer mot å trekke slutninger om én felles og universell rasismestruktur, som forblir den samme utenfor den historisk spesifikke sammenheng. Selv foretrekker han å snakke om historisk spesifikke rasismer. Phil Cohen (1988:15) fremstiller antisemittisme og fordommer mot folk med annen hudfarge som fremtredende former for rasisme med særskilte forhistorier og meningsstrukturer.

Stuart Hall var leder for et forskerteam på syttitallet, den såkalte birminghamskolen (CCCS), der opptil flere av forskerne, deriblant Phil Cohen, studerte rasisme på nært hold. Disse forskerne la vekt på at rasisme inneholder motstridende temaer og ideer og er i konstant endring (CCCS 1982:9-11). De hevdet at rasismen i samtidens Storbritannia hadde dype historiske røtter. Ideer og argumenter var utledet fra kolonitidens historie og har kontinuerlig blitt omarbeidet som et resultat av samtidens endogene politiske og økonomiske krefter, med det resultat at gamle ideer

gis nye betydninger ved å kombineres med nye temaer og forestillinger (1982:11-12, 48, 66, 68, 70, 74).

Disse forskerne argumenterte for at rasismebegrepet ikke skulle referere til ett enkelt statisk sett av forestillinger, men de har selv unngått å formulere en definisjon av rasisme. De spesifiser ikke de historisk spesifikke rasismeformer har til felles. Hva angår Halls forskerteam, skyldtes dette blant annet at de ikke har foretatt en analyse av nåtidens rasismeformer. I stedet bygger de implisitt på antagelsen at den eneste form for rasisme i nåtidens Storbritannia er den som har folk fra Karibien eller Syd-Asia som sitt objekt. På syttitallet var innvandrere fra disse områdene spesielt utsatt for fiendtlige reaksjoner, mens sent på åttitallet har reaksjonene mot jøder blitt stadig sterkere. Miles kritiserer forskerne fra CCCS for å ignorere denne varianten av rasisme. Likeledes er han kritisk til at de overhodet ikke drøfter fiendtlige reaksjoner overfor irer.

Phil Cohen er den eneste av CCCS forskerne som spesielt tar for seg antisemittisk rasisme. Hans siktemål er å dokumentere den historiske fremveksten av ulike rasismeformer i engelsk historie, og han skiller eksplisitt mellom fordommer basert på hudfarge og antisemittisme. Problemet med tekstene hans, er imidlertid at han ikke definerer rasisme. Derfor kan vi ikke vite hva de ulike rasismeformene har til felles. Da blir det også vanskelig å benytte Cohens tekster som en rettesnor for å vurdere om vi har å gjøre med andre tilfeller av samme ideologiske fenomen. Tekstene hans bygger selvsagt implisitt på en definisjon av rasisme, men leseren er overlatt til å utlede denne på egen hånd. Dette skaper tvetydighet og til og med motsigelser der ulike lesninger av teksten blir mulig.

iii. Nasjonalisme eller rasisme?

I denne sammenheng er Barkers bidrag fra 1981 overlegent, fordi det prøver å identifisere hva ulike rasismeformer har til felles. Barkers bok *The New Racism* ga grunnlag for diskusjon omkring fremveksten av en 'ny'

rasisme. Den nye rasismen er, i følge Barker, ett element i den ideologiske revisjonen som det konservative partiet gjennomgikk på syttitallet. Den nye begrepsbruken gjorde det legitimt for partiet å beskrive innvandring negativt, ved å si at innvandringen bidrar til å ødelegge den britiske nasjon. Diskursen bygget på ideen om at enhver nasjon og ethvert etnisk samfunn er et særegent uttrykk for menneskers natur, og at disse ulike menneskenaturer ikke er overlegne eller underlegne, men forskjellige. Et stort problem med Barkers definisjon er likevel at den er så altomfattende at den ikke kan bidra til å skille ulike diskurser fra hverandre. Det er for eksempel vanlig at diskurser som omhandler nasjon, spesielt nasjonalistiske diskurser, ser ulike nasjoner som biologisk eller naturlig forankret. I følge Barkers definisjon vil disse klassifiseres som rasisme. Det er mange viktige grunner til å protestere mot å oppheve skillet mellom rasisme og nasjonalisme. Barkers definisjon er derfor heller ikke tilstrekkelig.

Miles definerer rasisme som '... en form for ideologisk tilskrivelse som konstruerer et sosialt kollektiv som en avsondret og særskilt del av befolkningen som reproducerer seg selv ved referanse til visse (reelle eller innbilte) biologiske karakteristika som antas å være arvelige, og som i tillegg tilskriver kollektivet med andre negativt vurderte (biologiske og / eller kulturelle) egenskaper. Rasisme tilskriver mening til menneskekroppen, enten somatisk eller genetisk, for å konstruere en 'den Andre' som reproducerer seg gjennom historisk tid og rom'.

Denne definisjonen binder ikke rasismebegrepet til en eksplisitt tilstedeværelse av forestillingen om 'rase'. Den krever heller ikke argumenter om hierarkisk rangering. Derimot inkluderer definisjonen mange tilfeller av negative tilskrivelse av europeiske populasjoner.

Kravet at hver 'naturlig distinktiv' nasjon har krav på politisk selvbestemmelse konstruerer et ideologisk terreng hvori alle nasjoner som gjenkjennes som sådan, er like. Innenfor den nasjonalistiske diskursens begrepsapparat, i og med at hver nasjon nødvendigvis har et ulikt sett av (noen ganger fikserte) karakteristika, og siden visse av disse karakteristika kan betegnes negativt av medlemmer fra andre nasjoner med det

resultatet at de blir markører av forskjell (eller til og med underlegenhet), er det et prinsipp at hver nasjon har like stor rett til å eksistere og til å uttrykke seg selv, så lenge territoriet den okkuperer ikke overlapper med det som en annen nasjon krever rett til.

Nasjonalistiske diskurser differensierer derfor, og differensiering legger til rette for muligheten for ekskludering. Men det er en ekskludering som aksepterer legitimiteten i den andres eksistens med et annet terreng hvori den andre konstituerer et 'suverent folk'. På denne måten kan forestillinger om forskjeller mellom nasjoner og forestillinger om andre nasjoners angivelige underlegenhet eksistere sammen med en mer abstrakt ideologisk konstruksjon av de respektive sosiale kollektiver som om de var homologe.

Dette er ikke tilfeller med rasisme. Rasisme konstruerer (reelt eller imaginært) forskjeller som naturlige, ikke bare for å ekskludere, men i tillegg for å kunne marginalisere et sosialt kollektiv innenfor en spesiell konstallasjon av maktforhold. Alle rasismeformer er tilfeller av ideologisk marginalisering, innenfor en sosial formasjon av et antatt distinkt sosialt kollektiv, som antas å reproducere seg selv gjennom tid og rom, og som har blitt betegnet som naturlig forskjellig, vanligvis (men ikke utelukkende) ved referanse til reelle eller antatte biologiske karakteristika. Utkommet og ofte intensjonen bak rasistiske diskurser er derfor å fornekte et rasialisert kollektiv visse rettigheter og ressurser, eller noen ganger alle rettigheter eller ressurser (inkludert retten til å leve), som andre innenfor den samme sosiale formasjon innehar. Og i kraft av den antatte forskjellen tillater ikke denne ekskluderingen muligheten for likhet til å være på et annet nivå. Diskursens drivkraft er den ideologiske marginaliseringen, som går forut for materiell ekskludering (og/eller som innføres (inskribes) i materiell ekskludering).

Rasisme er derfor ikke bare en diskurs som skaper den andre i en spesiell ideologisk form (vanligvis, men ikke utelukkende, ved referanse til reelle eller antatte biologiske karakteristika, men alltid ved referanse til 'natur'). Det er også en marginaliseringsdiskurs som er en integrerende

del i dominansprosesser. De som artikulere rasisme vil alltid med nødvendighet plassere seg selv innenfor dominansrelasjoner.

Konstruksjonen av rasialiserte forskjeller gjennom rasisme sanksjonerer en praksis basert på ulikhet. Den rasialiserte andre nektes ulike former for ressurser som, i en situasjon av knapphet, blir tildelt til dem som antas å rettmessig tilhøre fellesskapet. Ett eksempel er benektelse av retten til å eie og selge sin arbeidskraft som en vare, fornektelsen av retten til å stemme og til å være medlem av politiske partier og fornektelsen av tilgangen på visse yrker eller til visse ressurser som fordeles av staten (utdanning, boligformidling, behandling på sykehus). Det marginaliserte kollektivet kan være bondestanden eller deler av arbeiderklassen, så vel som spesielle kulturelle minoritetsgrupper, uansett om de er innvandrere av nyere dato eller ei.

iv. Ny eller gammel rasisme?

Et annet problem med Barkers definisjon, er at den baserer seg på at rasistiske diskurser er annerledes i dag enn de var tidligere. I følge Wieviorka var imidlertid de samme diskursene også utbredt blant attenhundretallets raseteoretikere, som Gobineau, Le Bon og Broca. De var motstandere av kolonialisering fordi denne økte risikoen for raseblanding, og derved faren for ikkelikhetsbasert rasisme. De propaganderte en forskjellsbasert (différentialiste) rasisme, i motsetning til en ulikhetsbasert (inégalitariste) rasisme. De mest radikale tilhengerne av kulturel relativismen understreket ved forrige århundreskifte understreket også at det å snakke om kultur og fellesskap, hadde sammenheng med rasisme. 'Racisme différentialiste' har fått sin renessanse i Frankrike siden syttitallet innenfor høyreekstreme grupper som appellerer til retten til forskjellig identitet.

v. Forskjellig eller mindreverdig?

Taguieffs analytiske skille mellom 'racisme inégalitariste' og 'racisme différentialiste' er bedre enn Barkers skille mellom 'ny' og 'gammel' rasisme fordi det ikke sier noe om ny og gammel. I stedet viser det til hvilke ulike argumentasjonsrekker de to rasismevariantene består av. Derfor egner Taguieffs analytiske skille mseg bedre til å forstå en rekke historiske paradokser.

De to rasismeformene (différentialiste og inégalitariste) står ikke nødvendigvis i motsetning til hverandre. De utgjør snarere to ulike diskurser som bygger på ulike argumenter. Den ene benytter argumenter om selvvirkende rasialisering, forskjell, renhet, rensing og eksterminering. Den andre argumenter for rasialisering ut fra annerledeshet, ulikhet, dominans og utnyttelse. Skillet mellom begrepsbruken i de to diskursene er helt grunnleggende. Den ene hevder at det kun er én universell målestokk, den herskende rasen, som alt annet skal vurderes i forhold til og som alle andre raser er underordnet. Den andre hevder at det finnes så mange verdimålestokker som det finnes kulturer, og innenfor hver kultur er det så mange verdimålestokker som det er 'raser'. Det er ikke mulig å rangere eller forene disse enhetene. Derfor representerer hver av dem politiske trusler overfor de andre. Rasisme har derfor ikke lenger form av å være en maktrelasjon (jfr. raserelasjonsparadigmet). I stedet består rasisme av tilsidesetting, utelukkelse og, i ekstreme tilfeller, utslettelse av raser som er antatt å representere en trussel.

I følge Wieviorka (1995), er det de samme grunnleggende argumentene som benyttes av grupper som *Front National* og de som Barker avdekket i det britiske konservative partiet. Det å påpeke retten til forskjellighet bidrar til å gi rasistiske argumenter legitimitet i brede befolkningslag. Ideen om ulikhet er bare én av flere formuleringer om maktforhold og lagdeling i et samfunn. Ideen om forskjeller derimot, relaterer til den sosiale kroppens enhet eller til én av dens underordnede deler, om nå disse defineres ut fra kultur, fellesskap og identitet, eller mer konkret ut fra nasjon, religion og sist, men ikke minst, rase. De to

rasismediskursene tilsvarer derfor to handlingsdiskurser. Den ene styres av samfunnets sosiale konflikter, lagdeling og mobilitetsprosesser. Den andre er nærmere knyttet til 'community'-bevegelser, som etterstreber homogenitet, renhet og utstøtning av det som er ulikt.

Det at vi må poengtere et analytisk skille mellom disse to diskursene betyr, i følge Wieviorka, ikke at de nødvendigvis fungerer atskilt i historisk praksis. I mange tilfeller kombineres forskjellsdiskurs med ulikhetsdiskurs. Apartheid er et eksempel på et forsøk på å integrere de to i ett politisk program. Det forekommer også tilfeller der den ene diskursen forsøker å åpne vei for den andre. For eksempel kan ulikhetsbasert rasisme som er basert på økonomisk utbytting, bli supplert med identitetsbasert rasisme når de økonomiske baserte maktforholdene bryter sammen.

vi. Rasisme i flertallsform

Ut fra det forestående skulle det være klart at det finnes grunnleggende ulike tilnærminger til studiet av 'rase' og rasisme. Det blir stadig klarere at 'rase' og rasisme må begrepsfestes gjennom en vektlegging av den historiske kontekst der fenomenene uttrykkes og der de endrer karakter (Solomos og Back 1994 og 1996). Man må ganske enkelt snakke om rasisme i flertallsform (jfr. Hall 1980, Barker 1981, Gilroy 1987).

I følge David Goldberg medfører den teoretiske analysen av rasismen ikke bare at det ikke finnes én enkelt karakteristisk form for rasisme, men også at de forskjellige rasismer har ulike effekter og implikasjoner. Hver av rasismevariantene antar deres særegne karakterer. De har ulike opprinnelser og forgreninger, og de knytter seg til spesifikke betraktninger om hvordan klasse, kjønn, nasjonal identitet, region og politisk struktur konstitueres. De ulike rasismevariantenes egenskaper og konsekvenser uttrykkes også ved den forestillingen om rase som er typisk for deres spesifikke historiske arv (Goldberg 1993:91). Med andre ord har vi en rekke ulike historiske tradisjoner som er rasistiske, hver med ulik

opprinnelse og hver med ulik måte å forstå verden på. Likevel forblir det uklart hvordan Goldberg mener vi skal skille disse ulike tradisjoner fra hverandre. Det er også uklart hvorvidt han mener de også har noe til felles, som gjør at vi kan kalle dem alle sammen for rasistiske. Goldberg er også selv inne på dette dilemmaet. Trangen til å spesifisere ulike rasismeformer geografisk og historisk kan føre til at vi overser hvilke prosesser som knytter ulike former for rasisme sammen, blant annet gjennom spredning av ulike ideer.

Blant ulike perspektiver på rasisme har jeg blant annet vært innom disse: Noen krever at vi studerer konkrete relasjoner mellom grupper som gjensidig er definert ved 'rase' (Banton). Andre krever at vi griper dannelsen av fordommer som en prosess som foregår innenfor det individet som genererer rasismen. Andre igjen er opptatt av den mytiske strukturen i rasismen (Mosse 1985) eller de ser rasismen som en politisk ideologi (Arendt 1968). Er rasismen vokst ut av kolonialismen (Banton 1977), er den et barn av moderniteten / opplysningstiden (Arendt 1968), er rasismen per definisjon vestlig, slik Arendt ser det? Kan vi snakke om rasisme når det gjelder konflikter mellom for eksempel engelskmenn og irer (Miles 1993)? Er det som nå vokser frem en endring fra etnosentrisk rasisme til eurosentrisk rasisme (Sivanandan 1988)?

Kan vi se hver av disse som argumentasjonslinjer i påvente av en integrasjon i en bredere, mer generell teori? Wieviorka (1995) mener det kan bli svært kunstig å bringe de ulike perspektivene sammen til én enhet, fordi de bygger på så ulike paradigmer, og de er beregnet for så vidt ulike anvendelsesområder. Han mener det for eksempel er umulig å forene de teorier som sier at fordommene har en hensikt, som er å rasjonalisere eller formulere dominansrelasjoner, og de teorier som ser rasisme som et konstruert forestillingsbilde, som reproduseres gjennom oppdragelsen og familiemiljøet. En annen uforenlig ulikhet går, i følge Wieviorka, mellom å se rasisme som konkrete relasjoner (raserelasjoner) og det å kun se på forestillingsarbeidet rasisten foretar i forhold til seg selv. Spørsmålet er om rasistiske doktriner, myter eller ideologier er *grunnlaget* for praksis, eller om disse tvert i mot er ulike *uttrykk* for en rasistisk praksis.

Wieviorka mener løsningen ikke er å skape en enhet av de ulike teoriene, men i stedet å benytte de ulike teoriene hver for seg i studiet av rasismens konkrete manifestasjoner.

III. Rasismens uttrykksformer

i. Rasisme som ideologi

I tiden frem til vårt århundre var ikke rasisme annet enn et sett med doktriner og meninger, som ble møtt med et relativt bred grad av offentlig samtykke. Med fremveksten av industrisamfunnet fikk doktrinene og meningene innpass på den politiske arena, og først da ble de til fullt utviklede ideologier. Hannah Arendt ser rasismen som et ektefødt barn av opplysningstiden og det vestlige samfunn. Rasismen er et av de største politiske problemene i vårt århundre, mener hun. Et kapittel i Arendts bok om totalitarismens opphav er viet den rasistiske ideologiens tilblivelse. Hun analyserer hvordan rasismen på ulike måter ble overført til det politiske nivå i Frankrike, Storbritannia og Tyskland.

Ideologier fungerer mer som politiske våpen, enn som teoretiske doktriner, mener Arendt. Uten umiddelbar kontakt med det politiske liv ville ideologiene vært utenkelige. En ideologi er, i følge Arendt, ulik en enkelt mening i det den sier seg i stand til å gi nøkkelen til historien, løsningen på universets gåter, eller inneha den kunnskapen som skal til for å skjønne 'de skjulte universelle lover' (H. Arendt, 1968:159-180).

Å studere rasisme som ideologi innebærer mer enn noe annet å utforske rasismens politiske betydning. Rasismen har imidlertid også andre uttrykksformer. Derfor kan en helhetlig analyse av rasisme ikke utelukkende fokusere på dens politiske og doktrinære uttrykk (Wieviorka, 1995:27).

ii. Rasisme som myte

Et annet utgangspunkt er å studere rasismen som myte. En myte har sin egen historie. Den blir ikke etablert en gang for alle, men omformes i stedet med de historiske spenninger den staker opp. De samme myter kan dukke opp på andre steder enn der de oppsto.

Det som kjennetegner rasismen i så henseende, er at den integrerer ulike elementer av det som utgjør en nasjonal kultur inn i ett forestillingsbilde (Wieviorka, 1995:31). Det mytologiske perspektivet er spesielt egnet for studiet av antisemittismen. Antisemittisk rasisme konstruerer et bilde av nasjonens enhetlige og unike karakter. Den er grunnnet på et konspiratorisk verdensbilde, der den Andre fremstilles som *ond*. Den myten som er fremtredende her, er først og fremst myten om opphav. Cassirer mener nasjonalsosialismens dypeste betydning er å finne i symbolformene. Nasjonalsosialismens utbredelse skyldtes at den mytiske bevissthetsform brått og uventet fikk overtaket i forhold til den rasjonelle, vitenskapelige bevissthetsform (Østerberg, 1986:242).

Et annet typisk eksempel på rasisme som myte, er Gobinaus raselære. Gobinau benektet at Frankrike var en nasjon. I stedet mente han at befolkningen besto av to slag; den ene stammet fra trelles under romerne, den andre tilhørte den ariske rase. Selv var han av arisk ætt, og i følge ham selv nedstammet han (via Ottar jarl) fra selveste Odin, som i Gobinaus forståelse var en reell skikkelse mer enn en sagaskikkelse (Østerberg, 1986). Gobinaus raselære ble opptatt i nazistenes mytologi.

Slike myter om opphav er svært sekteriske, og har stor tilbakevirkende kraft (Wieviorka, 1995). Mytene kan få stor innflytelse, og bidra til å motivere og legitimere handlinger.

Å studere rasismen som myte, innebærer ikke nødvendigvis at vi benytter et annet analyseprinsipp enn om vi studerer rasisme som ideologi (Wieviorka 1995). Begge perspektivene forutsetter at rasisme er et konstruert forestillingsbilde der den 'rasialiserte' gruppen kategoriseres som biologisk og essensielt annerledes. Slik kan den atskilles fra resten av

befolkningen og fra enhver sosial relasjon. Dette kan foregå enten ved at gruppen naturaliseres, eller ved at det lages karikerte fiendebilder av den.

Forskjellene mellom å beskrive rasisme som ideologi og det å beskrive den som myte, ligger i hvilke prosesser som virker i produksjonen av forestillingsbildet. Ved å beskrive rasisme som ideologi, fokuseres det på betydningen av den rasistiske handling og diskurs. Gjennom et slikt perspektiv kan en beskrive hvordan massakrering, utnyttelse og negasjon av den Andre rettferdiggjøres og rasjonaliseres. Ved å analysere rasismen som myte, legger en mer vekt på en spesiell mekanisme som går ut på å forene mer eller mindre uensartete og motstridende elementer inn i ett register av forestillingsbilder, og forene dem i én enkelt fremstilling (Wieviorka 1995:32).

I følge Georg Mosse, som blant annet har studert den tyske nazismen, ligger mye av rasismens kraft i at den gir en enkel målestokk å bedømme sosiale relasjoner ut fra. Rasistiske myter er virkingsfulle fordi de utgjør en måte å forklare fortiden på, og samtidig bringe håp for fremtiden. Mytenes bekreftelse av stereotypier medvirker at det abstrakte kan gjøres om til noe konkret, skriver Mosse (1985:233).

Det å omgjøre det abstrakte til noe konkret er en sentral del i alle ideologier. I følge Pierre Bourdieu er det viktig å holde fast ved at kategorier ikke finnes i virkeligheten. De er analytiske kategorier, intet mer. En samling mennesker kan gjøres til en gruppe, men vi kan ikke forutsette at de er en gruppe under gitte betingelser. Kategorier er derfor begreper som har en intensjon, men ikke en ekstensjon. De peker ikke mot noe som virkelig er. De kan imidlertid få stor betydning når de blir konstituerende for menneskers selvbilde.

Arthur Stinchcombe poengterer at det vi kaller fordommer, er de stereotypiene vi ikke liker (for eksempel om forskjeller mellom ulike folkeslag), mens stereotypier vi har sansen for (for eksempel om forskjeller mellom kjønnene) problematiserer vi ikke på samme måten (Stinchcombe).

Det mytiske aspektet ved rasismen er avgjørende. Ved å basere seg på myter, blir det mulig å fortolke alt inn i egne kategorier, uansett

realiteter og uansett hvor hardt andre prøver å påvise kategoriernes manglende holdbarhet.

iii. Rasismens visuelle uttrykk

Rasismen er, i følge Georg Mosse, en visuell ideologi, der spesielle kategorier av mennesker klassifiseres på grunnlag av stereotypier, og ilegges spesifikke sosiale og kulturelle karakteristika. Det at rasismens gjennomslagskraft ligger nettopp i at den gjør det mulig å klassifisere andre, og derved blir verden enklere og tydeligere (Mosse 1985:xii).

Litteratur om rasisme har viet relativt lite oppmerksomhet til den visuelle kraften i rasistiske symboler. De teknologiske endringer i de seneste tiår har imidlertid økt behovet for å forstå rasismens visuelle kultur. Rasistiske subkulturer har utviklet nye symboler og kulturelle koder fra 1970-tallet og frem til i dag. Det er skrevet relativt lite om rasistiske bildefremstillinger i grafitti, pamfletter og videospill, eller om repertoaret av lingvistiske og symbolske artikler som disse benytter. Det som kjennetegner for eksempel rasistisk grafitti, er at det bygger på enveiskommunikasjon. Typiske symboler i slik grafitti er hakekorset eller det keltiske kors, og slagord som 'Hvit Makt' o.l. Grafittien definerer territoriet, og hensikten er å holde noen mennesker unna, eller signalisere at de er uønsket (Back, 1995).

Med fremveksten av rasistiske baser på internet, spres rasistiske ideer raskere, og i en annen form enn tidligere. Denne endringen i rasismens uttrykksformer krever nye analyseredskaper, som er i tråd med informasjonssamfunnets komplekse kontekst. Når vi studerer slike rasistiske kommunikasjonsnettverk, får vi innblikk i rasismens overnasjonale aspekter (Back m.fl. 1996). Denne internasjonale trafikken av rasistiske symboler og ideer utfordrer rådende paradigmer om rasisme.

iv. Populærrasisme

I hverdagslivet fungerer rasisme som en hel rekke historier, eller rykter, der for eksempel en handling utført av én innvandrer, brukes som argument mot innvandrere generelt. Ofte genereres slike rykter innenfor et lokalsamfunn, slik at det oppstår en enighet blant de hvite om hva som foregikk (Back, 1995). Slike rykter kan også gå den andre veien, når en hvit utfører en (rasistisk motivert) voldshandling overfor en innvandrer, kan det utvikles en lokal felles enighet om at dette ikke dreide seg om rasisme, men var en legitim handling i kraft av et eller annet innvandreren gjorde eller sa (ibid.).

Phil Cohen er en ledende teoretiker når det gjelder forståelsen av den mer common-sense baserte rasismen, eller populærrasismen, som han kaller den. Denne rasismen er skapt nærmest ved en feiltagelse, skriver Cohen. Den behøver overhodet ikke være teoretisk artikulert. Dens vanlige uttrykksform er alt fra sladder og vittigheter, til rigide anklager. Populærrasismen refererer til en allmenn viten som tas for gitt, og som derfor ikke trenger legitimering. Derfor er den også vel så farlig.

Cohen har beskrevet sterke koblinger mellom rasisme, maskulinitet og arbeiderklasses tilhørighet. Cohen beskriver unge menn med stolthet knyttet til sin klubb, sin maskulinitet og sin klasse. De konstruerer en allmektig posisjon, basert på deres bilde av fortidens identiteter knyttet til arbeiderklassens praksisformer.

I følge Cohen konverteres vår tids arbeiderklassebaserte maskulinitet nesten alt for lett inn i rasisme. Unge menn fra arbeiderklassen er presset inn i et forsvar av 'hardhet'. Gjenger av mannlig ungdom utvikler regler og ritualer for territorialitet. De utvikler symbolske former for eiendomsrett, og en symbolsk kontroll over de lokale myndigheter. Gjengen er definert ut fra nabolagets territorium. Lokalstedet blir symbolet for en egen arbeiderklasseetnisitet, som åpner for en følelse av stolthet over å være en klasse for seg selv ('a race apart').

I disse unge mennenes verden går 'den menneskelige rase' over fra å være en abstraksjon til å bli en konkret virkelighet (Cohen, 1991:10. Alt

som truer denne enheten må ødelegges. Selv om innvandrerne er i mindretall, er de truende på grunn av deres sterke solidaritet. De som er symbolet på 'fienden' er på denne måten samtidig grunnlaget for idealisering (av det tette, nære, solidariske). Cohen beskriver denne dobbeltheten slik: 'Misunnelse er en ambivalent følelse; den har å gjøre med ønsket om å inneha visse av den Andres idealiserte egenskaper og samtidig ønsket om å ødelegge dem fordi de betegner det som en føler at en mangler selv' (Cohen, 1992:90).

Populærrasismen kan føre til et tett nettverk av isolerte og selvstendige lojaliteter, basert på nabolagets nasjonalisme. Den kommer kanskje klarest til uttrykk i fotballsupportersubkulturen. Også denne rasismen (eller kanskje heller lokalismen) er basert på en kvasibiologisk forestilling av fellesskap. Her har myten om felles opphav form av å være arbeidermaktens blodsband, der slekt og venner blir en del av den lokale 'stammen', skriver Cohen (1992).

v. Rasistiske fordommer

Rasismen uttrykker seg på det mellommenneskelige plan som fordommer. Ut fra ett perspektiv kan vi si at alle mennesker har fordommer, og at alle har en viss frykt for det fremmede. Ut fra et annet perspektiv kan vi fremstille flere sammenfallende fordommer som del av et syndrom som utgjør en personlighet. Ut fra dette perspektivet er det visse definerbare *kategorier* av mennesker som hører med til de fordomsfulle. Felles for mange holdningsstudier er at de dekontekstualiserer rasismen fra de sosiale betingelser den uttrykkes under.

En av de tidligste studiene av rasistiske fordommer, er likevel et hederlig unntak. John Dollard er en av de få som har studert rasistiske fordommer gjennom deltagende observasjon. I følge Dollard viser rasisme seg i form av holdninger og fordommer. Disse utgjør en emosjonell struktur. De er ikke bare, som enkelte forskere har fremstilt det, en instrumentell rasjonalisering av en situasjon, der en 'rase' domineres av en annen. Rasistiske fordommer er, i følge Dollard, en følge av de hvites ønske om å bevare sin privilegerte posisjon i kastesituasjonen og

aggressivt motstå det presset de svarte utøver for å endre denne. Fordommene er derfor uttrykk for de hvites defensive holdning. Fordommene kan i følge Dollard ikke forstås ut fra relasjonen mellom svart og hvit. Negative holdninger til svarte dannes ikke på bakgrunn av hvites kontakt med de svarte. I stedet dannes de gjennom deres kontakt med negative *holdninger* overfor de svarte. Derfor er det mer fruktbart å studere personene som *innehar* holdningene, enn å se på 'raserelasjonene' som sådan.

Det som også særpreger rasistiske fordommer, er at de ikke krever noen spesiell hendelse for å komme til uttrykk. De svarte behøver ikke ha sagt noe sårende, eller på annen måte ha provosert. I stedet er de uskyldige ofre for frustrasjoner og aggresjoner som egentlig skulle vært rettet mot personens nærmeste bekjente (Wieviorka 1995, s. 16-18).

Dollard avgrensner tre ulike forhold som kan belyse rasefordommer:

a) Generalisert eller frittflytende aggresjon, knyttet til hvite menneskers frustrasjon; b) legale sosiale mønstre der rasisme er innblandet; c) en forsvarsløs gruppe i samfunnet som fiendtligheten rettes mot. Det må være overensstemmelse i forhold til hvordan objektet skal kunne identifiseres, dvs. det må være lett å gjenkjenne dem som det er legalt å ikke like.

Et problem med Dollards avgrensning er, i følge Wieviorka, hvordan en ut fra disse tre kriteriene skal forklare fordommer mot jøder, som ofte ikke er synlig annerledes gjennom klesdrakt, vaner eller hudfarge. Fordelen med Dollards tilnærming, i forhold til mange andre, er at han konsentrerer seg om den rasistiske aktøren. Fordommer blir ikke da lenger den instrumentelle rasjonaliseringen av et dominansforhold, slik det var for raserelasjonsteoretikerne (se senere), eller det er ikke lenger bare det. I stedet blir fordommer en måte å løse spenninger og problemer som har sin opprinnelse et annet sted enn i kontakten mellom 'raser', nemlig i aktørenes egne erfaringer, og aktørene finner utløp for sine sosiale og psykologiske vanskeligheter i den 'rasialiserte' gruppen.

Dollard vektlegger det psykologiske og sosiale i forklaringen av fordommer, mens andre forskere vektlegger *kulturelle* og sosiale forhold.

Ut fra dette perspektivet er fordommer produkt av situasjoner - historiske situasjoner, økonomiske situasjoner og politiske situasjoner. Fordommer er ikke noe som dukker opp i folk kun fordi de er depriverte. Problemet med dette standpunktet er, i følge Wieviorka, at ethvert samfunn - gjennom dets konflikter, strukturelle dominansrelasjoner, dets lagdeling og dets sosiale mobilitet; og enhver kultur med dens verdier, historie, tradisjoner og dens tendenser til etnosentrisme - frembringer fordommer som etterlater spor selv i den mest kritiske bevissthet (Wieviorka 1995).

Forskere som arbeider innenfor en rasjonalistisk tradisjon regner fordommer som feil, eller som en falsk eller fremmedgjort virkelighetspersepsjon. Fordommer er for dem vurderinger som konstruerer den Andre på en forutbestemt måte, uten å grunne seg på konkrete erfaringer og uten å bli berørt av rasjonelle innvendinger (Wieviorka, 1995). Alternativet til et slikt syn kan være å se fordommer som et eget sett av verdier eller kulturelle særtrekk.

vi. Rasisme og personlighet

De første rasismestudiene etter annen verdenskrig var holdningsstudiene. En variant av disse var de som fortolker visse sett av holdninger som uttrykk for et individs personlighet. Disse studiene fjerner seg vekk fra situasjonen der rasismen oppstår. De studerer rasismens psykologiske og sosiale grunnlag, og fortolker dette som uttrykk for en personlighetstype. Personlighetstestene oppsto faktisk under nazitiden i Tyskland. Spørsmålet *etter* krigen var om det er mulig å finne en sammenheng mellom fordommer og personlighetstrekk, og om det finnes individuelle predisposisjoner til det å inneha fordommer. Max Horkheimer tok utgangspunkt i slike spørsmål i sin studie av fordommer. Han var leder for et forskningsprogram der mange kjente samfunnsvitere bidro. Bruno Bettelheim og Morris Janowitz studerte etnisk intoleranse blant soldater som hadde gjennomgått store deprivasjoner. De bygget videre på Adornos sentrale hypotese, nemlig at et individs overbevisninger danner et relativt

bredt og sammenhengende mønster, som kan kalles individets 'mentalitet' eller 'ånd'. Dette er for Adorno de underliggende disposisjoner i personligheten, som dannes i barndommen. Personligheten er et produkt av de sosiale omgivelser og er altså ikke gitt en gang for alle. I følge Adorno er rasisme og antisemittisme relatert til en spesiell personlighetstype som er autoritær, antidemokratisk, konservativ, politisk høyreorientert og styrt av en utpreget etnosentrisk ideologi. Den autoritære personlighet er mer vanlig blant folk som innehar religiøse tilknytninger, spesielt når religionstilknytningen er forbundet med underkastelse i forhold til en klar foreldreautoritet. Følgen er lite kjærlighet til foreldrene, en stereotyp, overfladisk glorifisering av dem, ladet med bitterhet og en følelse av å være offer for foreldrenes dominans. Følelsen av beundring aksepteres i bevisstheten, men den underliggende fiendtligheten undertrykkes. Den autoritære personlighet undervurderer sine konflikter med foreldrene og gjenskaper familiedisiplinen slik han lærte den i barndommen, den gangen han opplevde den som tilfeldig gitt. Blanding av barnets overfladiske identifisering med foreldrene og dets bitterhet mot dem og mot autoriteter generelt, uttrykkes i form av overkonformitet, fulgt av et samtidig ønske om å ødelegge etablert autoritet, tradisjoner og institusjoner. Denne ambivalensen var kjernen i nazismen. Den viste seg også i tilknytning til seksuelle forhold - gjennom overfladisk beundring, kombinert med underliggende bitterhet overfor det motsatte kjønn. Sist men ikke minst er den autoritære personlighet utpreget konform, og viser liten vilje til å gjenkjenne, og derved mestre, egne impulsive tendenser, eller til å uttrykke redsel, svakhet og seksualitet. Derfor blir trusler, svakhet og seksuelle impulser eksternalisert over på andre.

En viktig innvending mot Adornos undersøkelse, og alle de senere studier som den har aktivert, er at rasisme presenteres som en prosess som oppstår utenfor den situasjonen der den uttrykkes. Den relaterer til noe tilsynelatende uforanderlig, nemlig personlighetsfaktorer. Antisemitter blir derfor individer som, gitt sine personligheter, reagerer på en spesiell måte i en gitt situasjon. Personlighetens krefter er, i følge

Adorno, ikke reaksjoner men i stedet beredskap til å reagere på en spesiell måte. For Adorno er rasistiske fordommer ikke en rasjonell instrumentalisering av dominansforhold (som det var for raserelasjonsteoretikerne), heller ikke et moralsk problem. I stedet har det sitt grunnlag i psyken. Personligheten er et produkt av sosialisering og utdanning.

Adorno beskriver to faktorer som kan atskilles i antisemittismen - situasjonelle faktorer og personlighetsfaktorer. Dette tilsvarer skillet mellom to nivåer av rasismeproblemet - de som er relatert til det sosiale system og de som har å gjøre med den rasistiske aktøren.

En studie foretatt av Thomas Pettigrew (1958), er egnet til å belyse på hvilken måte Adornos tilnærming ikke fanger opp alle relevante aspekter i hva som produserer rasisme. Han sammenlignet fordommer mot jøder og svarte i det sydlige Afrika med tilsvarende i USA, er kom frem til at det ikke er mulig å beskrive forskjellene som forårsaket av personlighetstrekk. Ikkejødiske hvite i den sydlige og den nordlige delen av USA er svært like når det gjelder antisemittisme og autoritarianisme, men de er svært ulike når det gjelder negative holdninger overfor svarte, (ibid.). Det må med andre ord også være kulturelle og sosiale faktorer som spiller inn, når det gjelder hvilke fordommer som kommer til uttrykk.

vii. Rasismens empiriske rom

Wieviorka argumenterer for at empiriske studier av rasisme bør lokaliseres hvilket analytisk nivå den aktuelle rasismen befinner seg på. I visse historiske tilfeller er rasismen svak, begrenset og har kun en sekundær tilstedeværelse. Da kan det ofte være mer korrekt å snakke om fremmedfrykt eller spenningsforhold kulturer i mellom, enn om rasisme. I andre tilfeller er rasismen svært fremtredende. Den strukturerer det politiske og det sosiale liv og setter i gang endring, erobringer og krig. Wieviorka har en tendens til å oppfatte rasisme essensialistisk. Rasisme blir en kraft som kan vise seg eller skjule seg, gå under jorden og dukke

opp i endret form. Wieviorka har utviklet en overordnet klassifisering av ulike nivåer av rasisme. På denne måten identifiserer han de aksene han mener er mest sentrale for en analytisk representasjon av rasisme.

Slik Wieviorka ser det, kan rasismen ha varierende grad av intensitet, tilstedeværelse og integrasjon av dens grunnleggende former. Han mener tilsynelatende at rasismen kan utvikle seg fra en rudimentær til en fullmoden form, men det virker ikke som om han mener det er noen historisk nødvendighet i at utviklingen må følge denne veien. Forklaringen hans er derfor kun delvis teleologisk, ved at han forklarer rasisme som en prosess med referanse til sluttproduktet den kan ende opp i. Problemet med teleologiske forklaringer, er at kun grupper og individer kan ha formål som styrer dem mot et sluttprodukt. En ideologi eller et fenomen kan ikke styres av overordnede hensikter.

Wieviorka skiller mellom fire nivåer av rasisme.

a) Det første nivået består av ufullstendig rasisme, dvs. rasisme som ikke er fullt ut konstituert. Her er problemet lite og tilsynelatende usammenhengende. Det er mulig å finne doktriner, fordommer og meninger, men disse er oftere xenofobiske (basert på frykt for det fremmede) enn strengt rasistiske, og de er knyttet til kommunale heller enn genuint rasistiske identiteter. Det kan forekomme utbrudd av vold, men disse vil være diffuse og sterkt lokalpregede. Det kan være snev av segregasjon, men dette vil igjen være mer et sosialt enn et rasistisk fenomen, basert f. eks. på at fattigdom og arbeidsledighet er like viktig som marginalisering av etniske grupper. Diskriminering vil utføres til tider i noen institusjoner, men den vil være av minimal og ofte unnselig betydning, og vil raskt fordømmes. Det er ikke etablert noen åpen kommunikasjon mellom en form for ufullstendig rasisme og en annen; hver vil fremtre for å konformere en uavhengig diskurs; det vil for eksempel ikke være klare forbindelser mellom relativt marginale ideologier og fremkomsten av isolerte voldshandlinger, utført av individer eller små grupper.

b) På neste nivå er rasismen fortsatt fragmentert, men den er allerede mer presis eller påståelig. Den presenterer seg som rasisme, åpent

uttrykt, og kan til og med måles, for eksempel gjennom meningsmålinger. Doktrinen er mer utbredt og inspirerer et større spekter av publikasjoner, pressgrupper og teoretiske grupper. Det er hyppige tilfeller av vold. Volden forekommer såpass hyppig at den ikke lenger kan anses å være et sekundært fenomen. Den kan derfor heller ikke kun vurderes som utført av spesielt ubalanserte individer, eller som produkt av ekstremt tilfeldige situasjoner. Segregering og diskriminering er mer markert, og forekommer i ulike felter av det sosiale liv. Fenomenet danner en helhet, men virker fortsatt usammenhengende.

c) På dette nivået er rasismen blitt en politisk kraft. Den er selv blitt politisk; den inspirerer debatter og pressgrupper, og mobiliserer brede spekter av befolkningen. Den skaper en kontekst for økte tilfeller av vold, og volden blir til et strategisk instrument for å utøve makt. På dette stadiet blir den politiske bevegelsen en pådriver for meninger og fordommer. Den orienterer og utvikler dem, og proklamerer dens tilslutning til doktrinære elementer som ikke lenger er marginaliserte. Den trenger organiske intellektuelle, og krever sin plass innenfor en ideologisk tradisjon, eller danner sin egen.

d) På det siste stadiet blir staten selv organisert ut fra rasistiske doktriner. Den utvikler politikk og programmer for massiv ekskludering, ødelegging eller diskriminering, etterspør akademikere som kan støtte dens forsøk, mobiliserer ressurser fra lovverket for å støtte sine rasemessige kategorier og strukturerer sine institusjoner ut fra disse. Rasismen blir *total* dersom de som styrer staten lykkes i å underordne alle politiske beslutninger ut fra overordnede rasistiske doktriner.

iix. Fragmentert rasisme og total rasisme

Wieviorkas skiller analytisk mellom rasisme som er av grunnleggende politisk karakter, og den som ikke er det. Det meste endres i det øyeblikk rasismen blir et politisk fenomen i streng forstand. Alt endres desto mer idet rasismen blir et statlig fenomen. Overgangen til et politisk fenomen

endrer ikke innholdet i rasismen, uansett om rasismen forutsetter et hierarki av raser eller kun forestillinger om forskjeller mellom dem. Men den forener praksisformer, diskurser og effekter som uten dette ikke ville ha blitt brakt sammen. Derfor må fragmentert rasisme og ufullstendig rasisme skilles radikalt fra politisk rasisme og dens tendens, i ekstreme tilfeller, til å skape allianser mellom ellers uforenlige grupper.

I sin fragmenterte form vil rasismen være til stede i institusjoner. Den vil kunne gi grobunn for vold, og vil kunne gi inspirasjon til doktrinære uttalelser. Den kan være utbredt, spesielt i form av fordommer, og kan inspirere atferd i massiv skala, for eksempel på boligmarkedet og føre til *de facto* segregering. Den vil kunne sette spor i den sosiale strukturen og konstituere et sentralt lagdelingsprinsipp, og derved gjøre det vanskelig å skille fra andre former for dominansrelasjoner. Men så lenge rasismen ikke når opp til det strengt politiske plan, så lenge den bare stumper mot det politiske plan uten å finne noen utløp der, så lenge den ikke finner agenter for dens aktive institusjonalisering, - intellektuelle, religiøse ledere og viktigst av alt, politiske bevegelser - er det ingen fare for at rasismen skal bli en mobiliserende kraft.

Politisk rasisme derimot, frembringer prosjekter og programmer. Den sammenfatter de diffuse elementer som fragmentert rasisme består av, og ikke minst, den strukturerer disse ideologisk ved å gi dem ny mening og et bredere spillerom. Den legitimerer handlinger og praksisformer som kunne eksistere tidligere, men som nå fremmes ved gode betingelser og et gunstig klima. Selv om det ikke eksplisitt eller implisitt krever vold, frembringer det en kontekst som tillater og fremskynder det. Slik vold oppfattes ikke lenger som urimelig. Den uttrykker følelser som utøveren vet han eller hun ikke er alene om å føle, og det skilles ikke fra mer generelle posisjoner som til en viss grad har blitt representative. Politisk rasisme utvisker mer eller mindre fullstendig den avstanden som i fragmentert rasisme skiller tanker fra handlinger, bevissthet fra handling, ideer fra virkeliggjørelse. Når rasismen blir samlet

i et system, slik at den får karakter av å være total, blir den til en tvingende kraft, en grenseløs handlingsdiskurs, skriver Wieviorka (1995).

Colette Guillaumin (1995) beskriver rasisme som et enhetlig system. Teori og atferd har, i følge Guillaumin, sitt grunnlag i et felles tegnsystem, selv om de formidles i ulike registre. Wieviorka (1995) innvender at dette ikke er tilfellet med fragmentert rasisme. Dens registre forblir delokaliserte, og meningsuttrykket holdes tilbake på grunn av fraværet av gunstige politiske betingelser. Konkrete rasistisk motiverte handlinger blir maskert eller deres mening blir forvrengt, (jfr. Cohens beskrivelse av populærrasisme (Cohen, 1992)). I fragmentert rasisme er det, i følge Wieviorka, en relativ atskillelse mellom teori og atferd, som hemmer igangsettingen av mobiliserende prosesser (1995:42).

Den totale rasismen kjennetegnes av at mening og handling, doktriner og materielle fakta, teori og atferd blir forenet politisk. Det blir ofte sagt at det er en kontinuerlig tråd som går fra selv den mest betydningsløse antisemittiske bemerkning til Auschwitz og gasskamrene. Wieviorka (1995) kritiserer slike påstander for å neglisjere den dyptgående forskjellen mellom fragmentert rasisme og rasisme på det politiske nivå, og den grunnleggende betydningen ulike agenter har i overføringen fra det ene nivået til det neste. Det som er mest bekymringsfullt for et samfunn er ikke eksistensen av en fragmentert rasisme, men i stedet eksistensen av politiske aktører som har evnen til å bringe rasismen over til det nivået der den blir en kraft for politisk mobilisering, en kraft som har mulighet til å overta statsmakten. Slike aktører kan være åpent og fundamentalt rasistiske i utgangspunktet, men det er ingen nødvendig betingelse. Det er tilstrekkelig at de innehar et lite frø av et rasistisk prosjekt. Dette er grunnen til at politisk populisme som kombinerer alle former for mening i en ustabil tilstand av likevekt, og med en gryende vektlegging av rasistisk tematikk, kan representere en stor fare. Utviklingen av en slik bevegelse kan med stor sannsynlighet ende i større overtak for rasismen, mener Wieviorka (1995).

IV. Avslutning

Innledningsvis stilte jeg en del spørsmål, hvorav de fleste er belyst i dette essayet, men ingen er blitt besvart. Formålet med dette essayet har kun vært foreløpig, nemlig å gå inn på noen dimensjoner ved disse spørsmålene, slik de har blitt behandlet i den internasjonale samfunnsvitenskapelige debatt på området. I neste omgang kan denne gjennomgangen lede i retning av en typologi, der vi for eksempel kan gradere rasisme på en skala fra mild (fragmentert, evt. fremmedfrykt) til hard (total, evt. vitenskapelig basert). Rasisme kan også vurderes som et sluttprodukt, relatert til andre, relaterte sosiale former (fremmedfrykt, etnosentrisme o.l.). I denne omgang har intensjonen mer vært å arbeide i retning av et analytisk rasismebegrep. Et slikt begrep kan ikke omfatte alt. Det må være såpass snevert at det fortsatt har en analytisk verdi. Noe av diskusjonen og kritikken rundt nyrasismebegrepet, viser problematikken knyttet til et begrep som omfatter 'alt'.

Neste steg i avgrensningen av rasismebegrepet vil være å trekke noen sammenhenger, for eksempel ved å systematisere hvilke betingelser som skal til for at en fragmentert (mild) rasisme skal gå over til en total (streng) rasisme. Wieviorka har utviklet en ansats til å tenke slike sammenhenger. Det vesentlige er å antyde diskurser, heller enn årsaksforhold. Et eksempel kan være en modell som kan antyde på hvilket stadium en 'vi-dem' tankegang basert på nasjonalitet går over til å bli rasisme. En slik modell vil gjøre det mulig å ha et ryddig begrepsapparat, som er annerledes enn de rasistiske aktørenes egne definisjoner, og som aktørenes selvforståelse derfor kan vurderes i forhold til. Da vil det også bli mulig å systematisere aktørbegreper på den ene side, og analytiske begreper på den annen. En slik tilnærming vil innebære å gå ut over den rent etnometodologiske, 'to take the role of the other', men likevel bevare nærheten til aktørene og de situasjoner der rasisme faktisk praktiseres.

Referanser

- Adorno, Theodor m. fl. (1950): *The Authoritarian Personality*, Harper and Brothers, New York.
- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities*, Verso, New York.
- Arendt, Hannah (1968): *The Origins of Totalitarianism*, André Deutsch, London.
- Banton, Michael (1977): *The Idea of Race*, Tavistock Publications, London. (1991): 'The race relations problematic' i: *British Journal of Sociology*, 42(1): 115-30.
- Barker, Martin, (1981): *The New Racism*, Junction Books, London.
- Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*, Polity Press, Cambridge.
- Blumer, Herbert (1969): *Symbolic Interactionsim: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc.
- Boudon, Raymond (1980): 'Theories, theory and Theory' i: Boudon, Raymond (1980): *The Crisis in Sociology. Problems of Sociological Epistemology*, Columbia University Press, New York.
- (1991): 'What Middle-Range Theories Are' i: *Contemporary Sociology*, vol. 20, nr. 4.
- Calhoun, Craig (1995): 'The Politics of Identity and Recognition' i: Calhoun, Craig (1995): *Critical Social Theory. Culture, History, and the Challenge of Difference*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Carmichael, Stokeley og Hamilton, Charles V. (1967): *Black Power: the Politics of Liberation in America*, Penguin, Harmondsworth.
- Cohen, Phil (1992): 'Its racism what dunnit. Hidden narratives in Theories of Racism' i: Donald, James and Ali Rattansi (1992): *'Race', Culture and Difference*, Sage Publications, London.
- (1991): 'Monstrous Images, Perverse Reasons. Cultural Studies in Anti-Racist Education', *Working Paper* no. 11, Centre for Multicultural Education, Institute of Education, University of London.

- Dollard, John (1988): *Caste and Class in a Southern Town*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Eco, Umberto (1994): 'Tolerance and the Intolerable' in: *Index on Censorship*, 1/2:47-55.
- Fangen, Katrine (1993): 'Rasismens historie og forhistorie', *SFDH-rapport*, Sogndal.
- Gilroy, Paul (1987): *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*, Unwin Hyman, London.
- Hall, Stuart (1980): 'Race, Articulation, and Social Structure in Dominance' i: UNESCO (ed.) *Sociological Theories: Race and Colonialism*, Paris.
- Merton, Robert (1949): *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, Glencoe.
- Mosse, Georg (1985): *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, University of Madison Press, Madison.
- Miles, Robert (1993): *Racism after 'Race Relations'*, Routledge, London.
- Park, Robert E. (1928): 'The Basis of Racial Prejudice' i: *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, vol. CXXXX, nov. (1950): *Race and Culture, Collected Papers*, vol. 1, Free Press, Glencoe, IL.
- Pettigrew, Thomas (1958): 'Personality and sociocultural factors in intergroup attitudes: a cross-national comparison' i: *Journal of Conflict Resolution*, 1958, nr. 2, s. 29-42.
- Rex, John (1970): *Race Relations in Sociological Theory*, Weidenfeld & Nicholson, London.
- Rex, John (1986): *Race and Ethnicity*, Milton Keynes: Open University Press.
- Sivanandan, A. (1988) 'The New Racism' in: *New Statesman and Society*, 2. februar.
- Solomos, J. and Les Back (1994): 'Conceptualising Racisms: Social Theory, Politics, and Research' in: *Sociology*, 28, 1:143-161.
- Stinchcombe, Arthur L. (): 'The Deep Structure of Moral Categories' i:
- Wieviorka, Michel (1995): *The Arena of Racism*, Sage Publications, London.
- Østerberg, Dag (1986): *Fortolkende sosiologi*, Universitetsforlagets blå bibliotek, Oslo.

**RAPPORTSERIEN VED
INSTITUTT FOR SOSIOLOGI OG SAMFUNNSGEOGRAFI
OPPDATERT PR 15.09.97**

Nr	Forfatter/Author	Tittel/Title
1:1989	Børge Bakken	Kunnskap og Moral. Om utdanningsreformer i dagens Kina.
2:1989	Tove Thagaard	Forskningsvilkår - En studie av forskeres arbeidssituasjon
3:1990	Sigurd Skirbekk UTSOLGT	Folkelige fordommer - og forskningsbaserte funksjonsforklaringer
4:1990	Marianne Nordli Hansen UTSOLGT	Recent Theories of Class
5:1990	Pål Veiden	Det østerrikske forhandlingssamfunnet. Historie og organisasjon
6:1990	Inger Furseth	The Civil Religion Debate - Some of its Premises and Foundations
7:1991	Birkeland, Dingstad, Karlsen (red.)	Tiden mellom to tider. Fra en studietur i Berlin
8:1991	Ivar Frønes UTSOLGT	Generations and Life Course in Norway in the Twentieth Century
9:1991	Ina Herrestad	Organisasjonskultur og omstilling
10:1991	Gunnhild Hagestad (red.) UTSOLGT	Familiers alders- og generasjonsstruktur
11:1991	Erling H. Albrechtsen (red.)	40 år - ingen alder? Festskrift til ISO etter 40-års markeringen i 1990
12:1992	Erik Grønseth	Quality of Life - Familie- og kjønnspolitikk, norsk sosiologis historie
13:1992	Marit Slagsvold	Nyetableringer og nettverk - den sosiale konstruksjon av teknologers økonomiske virkelighet
14: 1992	Karl Henrik Sivesind	Prosjektfolk og basisfolk. Organisasjonskulturer i en matriseorganisasjon
15:1992		Polen - Studietur april 1991
16:1992	Lise Kjølørød UTSOLGT	Jordmor der mor bor
17:1992	Ivar Frønes	Veier til det moderne
18:1992	Sigurd Skirbekk	Folkelige fordommer, 2. utgave

*Alle rapportene kan fås ved henvendelse til Akademika -
You can order any of these reports from Akademika, The University of Oslo bookshop*

19:1992	Ragnvald Kalleberg UTSOLGT	A Constructive Turn in Sociology
20:1992	Olav Mjaatvedt	Vei og bom
21:1992	Torbjørn Kalberg (oversetter)	Gramsci i utvalg
22:1992	Ragnvald Kalleberg UTSOLGT	Economic Democracy in the Unfinished Project of Modernity
23:1992	Ragnvald Kalleberg UTSOLGT	Noen nyere bidrag til organisasjons- forskningen
24:1992	Ragnvald Kalleberg NYTT OPPLAG 1994	Konstruktiv samfunnsvitenskap. En fagteoretisk plassering av "aksjonsforskning"
25:1992	Bente Bleskestad	Bruk av prosjekter i norsk arbeidsliv. Prosjektbegrepet i stillingsannonser 1970- 1990
26:1992	Christoper Bratt	Strategisk handling?
27:1993	Mari Pettersvold Andreassen UTSOLGT	Arbeidsledighet og nyetablering
28:1993	Astrid Schackert-Vestre UTSOLGT	Motivasjonsfaktorer og verdier i en norsk og en tysk produksjonsbedrift
29:1993	Ragnvald Kalleberg UTSOLGT	Implementing Work Environment Reform in Norway. The Interplay between Leadership, Labour and Law
30:1993	Ragnvald Kalleberg UTSOLGT	Skandinavisk ledelse og økonomisk kultur i internasjonal sammenheng
31:1993	Tove Thagaard, Nytt opplag sept 96 - 50 eks	A Structural Approach to Qualitative Data Analysis
32:1993	Sidsel Solbrække UTSOLGT	Vi og kundene. Service produksjon og markedsorientering i en offentlig virksomhet
33:1993	Knut Oftung Nytt opplag sept 97 - 40 eks	Menn og endring - en analyse av argumenter om mannens rolle og omsorgspraksis i den offentlige debatt
34:1993	Ivar Frønes	Blant likeverdige
35:1993	Annick Prieur UTSOLGT (utkommet hos Pax)	Iscenesettelser av kjønn. Machomenn og transvestitter i Mexico by
36:1993	Olaf Svorstøl og Jens Petter Madsbu	Bedrede veiledningsrutiner. Økt gjennomstrømning

Alle rapportene kan fås ved henvendelse til Akademika -
You can order any of these reports from Akademika, The University of Oslo bookshop

37:1993	Ragnvald Kalleberg (ed.)	Sociology, Culture and Hermeneutics. Report from the National Conference in Sociology, Mortsund, Lofoten, 1992
38:1993	Arne Mastekaasa	The Relationship between Marital Status and Subjective Well-Being
1:1994	Jan Henrik Bjørnstad UTSOLGT	Fagbevegelsens tillitsalgte - krav til framtidig kompetanse
2:1994	Karl Henrik Sivesind UTSOLGT	Fordism and beyond - A Review of Recent Theories
3:1994	Svein Hovde, Kjersti Kleven, Åsne Vigran UTSOLGT	Den sunnmørske etikk og kapitalismens ånd
4:1994	Per Otnes NYTT OPPL. mars 1995	Can We Support Ourselves by Driving to Each Other?
5:1994	Rune Åkvik Nilsen NY UTG. mars 1995	Multidimensjonalitet og ambivalens - Max Weber og det moderne
6:1994	John H. Goldthorpe TRYKKES OPP VED BEHOV	Current Issues in Comparative Macrosociology
7:1994	Elisabeth L'orange Fürst UTSOLGT (utkommet hos Pax)	Mat - et annet språk - En studie av kropp, kvinnelighet og rasjonalitet belyst med litte- rære eksempler
8:1994	Craig Calhoun TRYKKES OPP VED BEHOV	Social Theory in the Public Sphere
9:1994	Børge Bakken UTSOLGT	The Exemplary Society - Human Improvement, Social Control and the Dangers of Modernity in China
10:1994	Sigurd Skirbekk	Kultur og funksjonalitet: Del 1 - Teoretisk bakgrunn
11:1994	Olav Mjaatvedt TRYKKES OPP VED BEHOV	Habitus and Transport - A Toll Tale
12:1994	Synnøve Skjersli og Astrid Kristin Moen Sund (red.) TRYKKES OPP VED BEHOV	Med fortiden som utfordring: Studietur til Polen juni 1993
13:1994	Institutt for sosiologi UTSOLGT	SV-fakultetet ved Universitetet i Oslo 1963 - 1993. Jubileumsforelesninger.
14:1994	Marte Feiring	Kampen om kontroll: En studie av offentlig eldreomsorg i omstilling
1:1995	Bergljot Baklien UTSOLGT	Ungdommelig entusiasme møter skole- hverdagen. Totrinns rusmiddelundervisning - en evalueringsrapport

Alle rapportene kan fås ved henvendelse til Akademika -
You can order any of these reports from Akademika, The University of Oslo bookshop

- 2:1995 Bjørkum, Krange, Lappegård, Nilsen og Skjersli (red.)
TRYKKES OPP VED BEHOV Studietur til Paris, oktober 1994
- 3:1995 Robert Dahl
TRYKKES OPP VED BEHOV From Authoritarianism to Democracy via Socioeconomic Development
- 4:1995 Trude Lappegård (red.)
TRYKKES OPP VED BEHOV Studietur til Praha, mars 1995
- 5:1996 Guide til sosiologi grunnfag Skulle egentlig vært notater, derfor intet ISBN
- 6:1996 Guide til sosiologi mellomfag
- 7:1996 Guide til sosiologi hovedfag
- 8:1996 Arne Mastekaasa og Elisabeth Longva
Kjønn og yrkeskarriere i kommunal virksomhet
- 9:1996 Kristian Berg Harpviken
Political mobilization among the Hazara in Afghanistan: 1978-1992
- 10:1996 Pierre Bourdieu
Physical Space, Social Space and Habitus. Vilhelm Aubert Memorial Lecture 1995
- 2:1997 Armlaug Leira
Velferdsstat og sosialpolitikk - studenters perspektiver
- 3:1997 Erling H. Albrechtsen
Sensorveiledning til eksamen sosiologi grunnfag høst 1994 — vår 1997
- 4:1997 Karl Henrik Sivesind
The indispensable role of culture
- 5:1997 Per Bakke
Fra varesamfunn til informasjonssamfunn
- 6:1997 Erling Albrechtsen
Kommenterte besvarelser til grunnfagseksamen i sosiologi
- 7:1997 Katrine Fangen
Rasisme i plural form- Paradigmer og begreper om rasisme

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
PB. 1096, Blindern
0317 Oslo

Besøksadresse:
Moltke Moes vei 31

Tlf: 22 85 52 57
Fax: 22 85 52 53